

I. TANULMÁNYOK, BESZÁMOLÓK

– tanárok és diákok tollából –

I.

Melegh Béla: PIARISTA ÉNEKEINK

Ez a rövid írás három közismert piarista énekünk, az **O Pater parvulorum**, a **Szentje és atyja** és a **Szép királynéja Kegyes Iskoláknak** kezdetű himnuszok dallamaival foglalkozik; célja az, hogy jobban megismerjük, megbecsüljük a manapság sajnos nem túl széles piarista énekrepertoárt.

Nem foglalkozom a szövegekkel, noha ez az, ami piarista bennük, csak annyit állapítok meg róluk, hogy jelenlegi dallamaikhoz jól illeszkednek, viszonylag könnyen énekelhetőek. Nem foglalkozom azokkal az énekekkel sem, amelyek a piarista repertoár részét képezik ugyan (pl. Kalazanci Szt. József zsolozsmájának énekei vagy régi Kalazancius-himnuszok), de egyrészt a diákok szinte soha nem találkoznak velük, másrészt szövegüket sokféle dallamra rá lehet húzni (pl. *Ki néktek biztos oltalom* – bármely 4x8 szótagos himnusz dallam, pl. EE 1, 2, 8 stb.)

Foglalkozom viszont a három ének dallamaival: eredetükkel, történetükkel, szerkezetükkel, variánsaikkal, valamint éneklésük, kíséretük módjával is.

A három közül a két magyar szövegű ének dallamát más népekektől vette kölcsön a szövegíró, ezek közismertebb, értékesebb és több dallamok, míg az *O Pater* dallama más szöveggel nem ismert. Most nézzük egyenként az egyes dallamokat.

Szentje és atyja kegyes iskoláknak (szöveg: Sík Sándor)

Szent - je és aty - ja Ke - gyes Is - ko - lák - nak,
Zsen - ge ko - rod - tól hal - lot - tad a han - got,
Hit - tel u - tá - na Is - ten hí - vá - sá - nak,
Hí - ven a szép - hez, az í - gaz - hoz, jó - hoz,

Nagy - ra tö - rek - vő ne - mes if - jú - ság - nak,
Szent hi - va - tá - sét, mely szí - ved - ben zson - gott,
Men - té! szí - vé - ig sze - gény if - jú - ság - nak,
Áll - ha - ta - to - san az is - te - ni szó - hoz,

Hit - re, tu - dás - ra, szép é - let - re, jó - ra
Smen - té! u - tá - na egy é - le - ten vé - gíg,
Szent nyo - ma - id - ban viv - ja ne - mes har - cát
Men - ni e - lő - re, hogy az Úr - hoz ér - jünk:

Pél - da - a - dó - ja,
Ró - ma szí - vé - ig,
If - jú ma - gyar - ság,
Légy a ve - zé - rünk!

Ez a legrégebbi dallam a három közül, először Tinódi 1554-ben kinyomtatott Cronicájában szerepel, Dávid és Góliátról szóló szöveggel.

Verselése alapján a szaffikus mértékű énekek közé sorolhatjuk, azoknak is legrégebbi magyar előfordulása. A szaffikum azt jelenti, hogy a szöveg verselése ugyan hangsúlyos, de eredetét tekintve időmértékes. Az antik szapphói versszak, az egyetlen olyan versforma, amely az egész középkoron át is közkedvelt maradt, a XVI. században magyarosodott, mégpedig a következőképpen:

Az eredeti metrikus képlet (három szapphói sor után egy adoniszi) a következő:

— · / — — / — · · / — · / — — 3x

— · · / — — 1x

A szapphói sorban középen rendszerint cezúra (értelmi/nyelvtani metszet) van:

— · / — — / — || · · / — · / — —

Mindez egy közismert középkori példán szemléltetve:

Ut que- / ant lá- / xis || reso- / náre / fibris etc.

A cezúránál a szapphói sor két részre oszlik: egy 5 és egy 6 szótagos részre. Ez Tinódi korában (talán a középkorra fontosabbá vált latin szöveghangsúlyok következtében, ld. fent) így értelmeződött:

— · · | — — || · · · · | — —

Illetve kottában 2/4-es ütemben:

Ilyenformán a kialakult versforma ezzel ritmusképlettel együtt vált közkedveltté, többféle dallammal. Ezek közül az első Tinódié, amelyet „a maga korában közvetlenül nem használtak egyházi célra, de valamiképpen tovább kellett élnie, mert egy változata – immár kifejezetten egyházi szöveggel – felbukkan egy 17. századi, majd Pécseli Király Imre 17. századi költő versével egy 18. századi énekeskönyvben.”¹ Ez utóbbi dallam a következő (a szótagszámban kis eltérések vannak):

A XX. században született reform-énekeskönyv, a *Szent Vagy, Uram* Tinódi eredeti dallamát vette alapul, szövegét azonban nem tartotta meg, hanem egy új, Szt. Gellértről szóló szöveget adott hozzá (SZVU 300). Mivel a népénektár szövegeinek gondozója, szerkesztője és részben írója Sík Sándor volt, biztosra vehetjük, hogy innen vette a dallamot (versmértéket) Kalazanci Szt. József himnuszához. A dallam később új szövegekkel az Éneklő Egyházba is bekerült (ÉE 250, 296, 302).

Éneklésénél alapvető követelmény az, hogy tempója ne legyen túl lassú, hanem egy sort egy levegővel énekeljünk el, így a dallam nem esik szét, a soroknak megmarad az ívük. A 4/4-es ütemeket inkább alla breve (2/2) hangsúlyozzuk, de még inkább csak ütemenként (1/1) és semmi esetre se énekeljünk teljesen egyenletes negyedeket, hanem az ütemeken belül inkább egy szabaddabb, parlando-rubato előadásmódra törekedjünk. Ebben egy olyan orgonakíséret segíthet bennünket, ahol egy ütemben 1, de legfeljebb 2 harmóniaváltás van. (A SZVU korálszerű orgonakísérete a fentiek alapján pl. teljesen alkalmatlan.)

¹ Dobszay László: A magyar népének I., 71.o.

Szép királynéja kegyes iskoláknak (szöveg: Simon Sándor)

Szép Ki - rály - né - ja Ke - gyes Is - ko - lák - nak,
 Nagy Ne - ved lán - gol is - ko - lá - ink paj - zsán,
 Szent A - tyánk hang - ját véd - min - dünk szí - vé - be:

3
 Any - ja a zsen - ge if - jü - ság - nak,
 Légy köz - ben - já - rónk Szent Fi - ad - nál.
 Bő tu - do - mány - kincs: lel - künk é - ke.

5
 Böl - csés - ség só - ját, ke - gye - lem ár - ját
 Hadd bon - ta - koz - zék em - ber mi - vol - tunk,
 Am - de él - tünk - re a - rany - ko - ro - nát

7
 Ál - dott szí - ved - től hű fi - a - id vár - ják.
 Szent pi - e - tás - ban egy - re gya - ra - pod - junk.
 Hő - si - es jó - ság, ra - gyo - gó e - rény ád.

A dallam először a Szegedi Lénárd egri püspök által szorgalmazott és Kasán kiadott Cantus Catholiciben (1674) tűnik fel, Máriát dicsőítő szöveggel. A dallam ott így néz ki:

30 ADVENTI ENEKES.
 nevelése, lőtt Szűz idvőlése: ki szűzen fogadtál, Szűz
 örökkémaradtál; legény Jéhus által.
 M A S.

31 ADVENTI ENEKES.
 5. Azért tefiztetél minden afzonyok közt; Gábrriel
 vár tőled már válaftu: Im én, ugy mond Szűz, ha aláztotál
 kívánsz inkáb, hogy lem méltóságot.
 6. Angyalok imé Sz. Szűzecz csodállják, Gábrielt a
 kik körrül állják, Szűz előtt híven térdeket hajtyák, kit I-
 ften Anyának lenni láttyák.
 7. Tellyes az ég szép új dicsirettekkel, zeng az egész
 föld énekekkel, Sz. Angyalok is nagy feregekkel, hirdet-
 nek jót szép igjirettekkel.
 8. Tekints örömmel ember afzonyodra, kit Isten
 emelt méltóságra, mindenek fölött nagy Afzizonyságra,
 fér nélkül Anyai méltóságra.
 9. Oh Szűz Mária, új öröm nap fényc, válaftot Ur
 Jéhus edénye, és valóságos frigynek fzekevénye, kibn
 szállott bűnösök reménye.
 10. Oh Szűz Mária idvőlése fáfára, tőled nap rámad
 a Világra, ki el - vezette bűnőlt az útra, nagy infegből ö-
 rök boldogságra.
 11. Eva anyáknak engedetlensége, lőn örömmük-
 nek súlyos vége; Mária szép engedelmsége, lőn élet-
 tünk első nyereffége,
 12. Jéhus Krisztusnak szerelmes Sz. Anyja, Sz. Lélek-
 nek kedves Szűz honnya, lelkigyűmölcsinek Sz. óltován-
 nya,

Ugyanez mai kottával (és jelölt variánsaival):

I. Sz. 30. 1.

Jer mi di-csir-júk Je-fuf-nak Sz. Any-nyát,
mint Meñy-or-fzá-gi a-rany bá-nyát;
Sz. Ha-rom-ság-nak ked-ves tem-plom-ját,
Sz. Lé-lek-nek el-jed-zet mát-ká-ját.

Cskz: diminuálva, 1 b előjegyzéssel olv. 1) ♯, 5) esz, 6) és 9) o, 7) és 8) ♯, 10) a b (♯), 11) ♯ x x x
MC: diminuálva, 1 b előjegyzéssel olv. 3) ♯, 4) és 5) esz, 7) d (♯), 8) ♯, 9) asz(♯), 11) ♯
Kéz: 5) esz, 6a) e(♯), 7) d, 10) a b.
D—Sz: 2) f g.

Az első sorból és a számtalan variánsból úgy tűnik, eredetileg ez is szaffikus ének volt, de valahogy a 2., 3. és 4. sor megcsönkült. Az 1 b előjegyzés hiányzik, de kevésbé hihető, hogy líd a dallam, valószínűbb, hogy a b véletlenül lemaradt. Ezt támasztja alá a Kájoni János által szerkesztett Csíkcsobotfalvi Kézirat is, ahol a dallam diminuálva, 1 b előjegyzéssel jelenik meg. Ugyancsak itt tűnik fel a piarista énekben is oly jellegzetes *esz*” illetve az utolsó sor is kiegészül 11 szótagra úgy, hogy megegyezik az elsővel (és ezek ugyanígy vannak a Kolozsvári Kéziratban (1741) is).

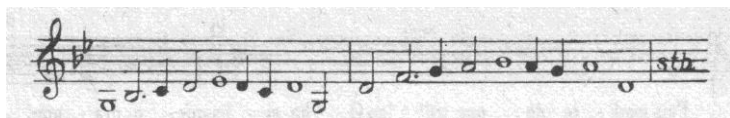
A SZVU az éneket többszörösen is felelevenítette: a 180. sz. énekben Szegedi modernizált szövegét adja Szegedi eredeti, de mollosított dallamával; a 299. sz. énekben a Náray György által szerkesztett Lyra Coelestisből (1695) való szintén moll (szaffikus) variánsat hozza; végül a 208. sz. énekben egy minden sorban 12 szótagosra bővülő dūr formát közöl (Bozóki énekeskönyvéből, 1797). Az ÉE-ba a három dallamból csak a Szegedi-féle nem került bele.

A dallam egyik legmeghatározóbb tulajdonsága a második sor „kvintváltása” (sorszerkezet: AA^{5var}.A^{5var.var}.A vagy AA^{5var}.BA). Ez az, amire a népzene kutatók is felfigyeltek, amikor az új stílusú magyar népdalok előzményeit keresték. Kodály a dūr dallam legrégebbi előfordulását egy XV. századi francia chansonban látta¹:

¹ Kodály: A magyar népzene, Zeneműkiadó, Budapest, 1989. 40.o.

viszont moll példát kettőt is idéz: egy XVI. századi, violára írt „Recerchar” kezdetét (Ganossi: Regola Rubertina. 1542.)²,

illetve egy zoborvidéki népdalt, amelyet párhuzamba is állít a SZVU 180-al³:

Ami az éneklést és az orgonakíséretet illeti, alapvetően szaffikus énekről lévén szó, teljesen ugyanazok az elvek az irányadóak, mint a Sík Sándor-féle himnusznál.

² Kodály: A magyar népzene, Zeneműkiadó, Budapest, 1989. 70.o.

³ Kodály: A magyar népzene, Zeneműkiadó, Budapest, 1989. 69.o.

O Pater Parvulorum

Az *O Pater* himnusz nem tudjuk, milyen régi, talán XVIII. századi. Mindenesetre egy 1797-ben Pesten kiadott könyvben már szerepel 5 versszakkal, sajnos kotta nélkül.¹

Az *ének* általam legrégebben ismert előfordulása 1853-ból való: a Szepesi Imre kegyesrendi tanár által szerkesztett és ugyancsak Pesten kiadott *Áhítat Gyakorlatai*² című könyvecskében van benne. A gyűjtemény, mint alcíme is ígéri, két részből áll: elől imádságok, mögöttük énekek állnak. A legtöbb ének dallama meglehetősen értéktelen, nagyrészt az ún. bécsi klasszicista egyházi stílus példája (korálritmus, funkciós dallamok és harmonizálás, gyakori domináns moduláció, négysoros AABA formai képlet), néhol verbunkos beütéssel (trio-lák, moll dallamokban bő szekund lépések). Alig akad benne régebbi, értéke-sebb anyag (persze, azt se felejtjük el, Pest még nagyrészt német város ebben az időben).

A könyvben az *O Pater* a szentekről szóló énekek között áll, magyar szö-veggel, a kor stílusához hű, cikornyás (de legalább az ütemmutatót nem változ-tató) dallammal:

¹ Preces et Hymni in usum studiosae juventutis apud Scholas Pias. Pesthini, Typis Matthiae Trattner, 1797. 109-111.o.

² Áhítat Gyakorlatai imák- s énekekben a római kath. Ifjúság épülésére. Kiadta Szepesi Imre kegyesrendi tanár. Pesten 1853. 257.o.

Aty-ja az if-ju- ság- nak, er-
 Szi-ned e- lé- be já- rúl vé-

kölcs pél- dá- ja! Nézd azt hű sze-
 den- cid- nyá- ja:

med-del, Esz-kő-zöld ke- gyed-del, Lé-gyen az if-
 jú- ság Ál- ta- lad a- jánl- va, Jé-

zus- nak szán- va.

Az ének nyilvánvalóan mutatja a bécsi klasszikus jellegzetességeket: sorszerkezete visszatérő forma (AABA), dallamvezetése pedig egyértelműen funkciós gondolkodásból született (a B sor domináns modulációjával). Ehhez csak egyszerű, világos, T, SD és D alapháromhangzatokból álló kíséret való.

A fenti kotta alapján nehéz eldönteni, hogy hogyan kerülhetett össze ez az *O Pater* fordítás ezzel a dallammal. Elsőre azt mondhatnánk, hogy valószínű, hogy egy meglevő dallamhoz illesztették ezt a magyar fordítást. A dallam eredeti, latin

szövege talán az *O Pater* himnusz volt. Ezt azzal lehetne alátámasztani, hogy a 3. sorban a *Nézd azt hű szemekkel* szöveg a dallamhoz meg sem kísérel alkalmazkodni: ez ütemegyre (vagyis zeneileg hangsúlyos helyre) hangsúlytalan magyar szótagok kerülnek (*azt, -med-*), míg a szöveg hangsúlyai (*Nézd, szem-*) zeneileg hangsúlytalan helyre esnek (ütemkettőre). Egyszóval, a 3. sor felütései egyértelműen azt sugallják, hogy ehhez a dallamhoz eredetileg valami idegen nyelvű (latin, német) szöveg tartozhatott. Például, ha a fenti részre ráhúzzuk az *Ah, vide, prostratum* szöveget, a szövegsúlyok egybe fognak esni a zenei súlyokkal. Sajnos, ha továbbmegyünk ezen az úton, és a latin szöveget végig ráhúzzuk erre a dallamra, akkor azt tapasztaljuk, hogy az 1. és 2. sorban néhány fontos súly nem esik össze. Talán módosítottak a dallamon a magyar szöveg kedvéért, de a 3. sort – zenei jellegzetessége miatt – meghagyták eredetinek. Nem tudjuk; az is lehet, hogy egyszerűen a prozódia a mai értelemben nem volt szempont (ld. 19. századi egyéb magyarok által magyarul írott műzenék).

A teljes 5 versszaknyi szöveget, mivel az *O Pater* nek máig nincs énekelhető fordítása, legalább az érdekesség kedvéért idézem:

1. Atyja az ifjuságnak, erkölcs példája! színed elébe járul védencid nyája: nézd azt hű szemekkel, eszközöld kegyeddel, légyen az ifjúság általad ajánlva, Jézusnak szánva.
2. Légy tanodáid öre s biztos védelme, s kikben a szép tan által derül az elme, égneek bő kegyével, Jézus szerelmével teljék meg a szív is: így a hon-s egyháznak hívei válnak.

3. Nyelved s szíved által, mellyek még épek, térjen el nyílt körünkből minden baj s vétek; ah! őrizd nyelvünket, vond feléd szívünket, hogy mennyekbe vágyjon: légy oda vezérünk, s biztos segélyünk.
4. Tedd, hogy erényid útján hűven járassunk, s érdemid diszfokához majd el juthassunk: a tiszta erkölcsnek és jámbor életnek üdvös szellemében nőttön nőjünk mindig éltünk végéig.
5. Vajha, a kik segélyért hozzád esengnek, égi vigasztalásban részt nyerhetnének; a szegények s árvák szent ótalmaid várják, mint reád hagyottak: őket a várt üdvbe kérünk juttasd be.

Az ének néhány évvel később, 1864-ben feltűnik egy másik helyen: Zsasskovszky Ferenc és Endre Egerben kiadott *Énekkönyvében*³ szerepel, immár latinul is. A könyv első megjelenése 6 évvel korábbi (ez nem volt még a kezemben), később azonban számtalan új kiadást és átalakítást megért, és ezek részben érintették az *O Patert* is. A könyvet a gimnazisták részére válogatták, első részében imádságokat (és litániákat), majd kottás énekeket tartalmaz (először magyarul 118-at, majd latinul 37-et), végül a ministránsok teendőit. Az énekek stílusáról és értékéről nagyrészt ugyanaz mondható el, mint az előző könyvecske esetében, bár itt a dallamvezetés kevésbé cikornyás, a ritmus pedig koralszerűbb (legalább a verbunkos jellegzetességek hiányoznak).

Az 1864-es kiadásban a 151. ének az *O Pater*. Dallama (4 szolamú letétben!) és szövege itt már nagyrészt az általunk is ismert (bár az 5. latin versszak lemaradt):

³ Énekkönyv. Magyar és latin egyházi énekek és imák gyűjteménye. A kath. Tanuló ifjuság számára. Négyes hangjegyekre téve kiadták: Zsasskovszky Ferencz és Endre, egri képezdei s gymnasiumi zenetanárok. Az egri érseki hatóság jóváhagyásával. Második tetemesen bővített kiadás. A szerzők tulajdona. Egerben, az Érseki Lyc. Könyv-és Könyomda Bizománya. 1864. 97.o. illetve 151-153. o.

Hogy a ritmus miért változott meg és a szünetek miért kerültek a dallamba, nem világos, mert nem lett tőlük jobb a prozódia. Talán ez egy egri variáns, ami később a Zsasskovszkyak hírneve következtében elterjedt, vagy még inkább ők maguk alakították az országosan (legalábbis a piarista iskolákban) elterjedt, de sok változatban élő dallamot egységesre a saját szájizük szerint. Bármelyik is, a dallamon nem sokat segített. A kíséret egyébként a dallamhoz illő, egyszerű, de jó. Énekelhető is, hangszeren is játszható.

A könyv 1900-as, kilencedik kiadása (120. és 190. ének) lényegében változatlan szövegeket, dallamot és harmonizálást hoz. Az 1934-es, tizennyolcadik kiadás és bővebb átdolgozás azonban már mutatja egy egyházzenei reform (pl. gregorián énekek is kerültek a gyűjteménybe – természetesen csak nagyon kevés és a függelékekbe) és részben a SZVU hatását (kíséreteket). Sok helyütt az énekek dallamát és ritmusát, valamint a kíséreteket is „modernizálták” (vlsz. Meiszner Imre és Zsasskovszky József). Így az *O Pater* is a következő változáson esett keresztül:

1. Talán egyrészt az élő gyakorlatra (különböző variánsok!) támaszkodva, másrészt a fent említett prozódiai sutaság kiküszöbölésére változtattak az ütemmutatón és a ritmuson, a szüneteket pedig egytől egyig kiiktatták. Ezzel változott a dallam ütemekbe kényszerítése is, a latin súlyok a helyükre kerültek, a korábbi hosszú hangokat pedig megrövidítették, és tetejükbe egyszerűen koronát biggyesztettek.
2. A korábbi, egyszerű kíséretet egy, a korábbira ugyan nagyrészt támaszkodó, de sokkal bonyolultabb kíséret váltotta fel. Ez a bonyolultság kétféle: egyrészt ritmikai (sok az átmenő-és díszítőhang), másrészt ebből következően harmóniai (az egyszerű, kizárólag dúr hármashangzatokból álló kíséretbe moll akkordok, szeksztfordítások kerültek). Sajnos, a kísé-

ret a dallamból magából (és az azonos funkciókból) következően nem lett sokkal színesebb (és harmóniai is kevésbé magától értetődőek), viszont egyenletes negyedkopogásával sokkal inkább kalodába szorítja az éneklést (merevebb, korálszerűbb lesz).

3. Eltűnt a könyvből a latin 4. versszak és az ötstrófás magyar fordítás is.

Mindezek megfontolásával azt mondhatjuk, hogy a dallami modernizálás szükségszerű lehetett és részben előnyére is vált a dalnak, míg a kíséret egyértelműen rosszabb (zeneietlenebb és stílustalanabb) lett. Azt is látnunk kell azonban, hogy dallamunk jelen formájában egy hosszú toldozgatás-foldozgatás eredménye, és nem biztos, hogy a változás *összességében* nem romlás. Volt olyan vélekedés (Forrai István piaristáé), hogy a dallam Joseph Haydn vagy egy tanítványa szerzeménye (Haydn piarista diák volt Bécsben). Ez szerintem nem valószínű. Mindenesetre jó lenne még messzebb visszamenni az időben, régebbi variánsokat felfedezni, hogy világosabban lássunk.

Éneklésénél követelmény, hogy minél több szöveget fogjunk össze egy levegővel: lehetőleg egy sort (4 ütemet), de még a B sorban is legfeljebb 2 ütemként vegyünk levegőt (persze, ha a gyerek végképp nem bírja, ne fulladjon meg, de az elv, a törekvés akkor is ez). Manapság már csúnya pl. az *ah vide prostratum*-ot kettészédni (az 1853-as és 64-es kiadás szünete ellenére). A ritmusát vehetjük korálszerűbbre (mert a másik két énekkel ellentétben ez valóban olyan), de semmiképp se legyen túl merev (pl. a *parvulorum* és *inclinientes* szavakban levő aláhúzással jelölt, kottában azonos hosszúságúként szereplő hangokat nem célszerű a szöveg megerőszkolásával azonos hosszúnak is énekeltetni).

Ne bonyolítsuk a kíséretet se: az egyszerűbb lesz a szebb, pl. az 1864-es kiadás kíséretének egyszerűsítésével egy egész használható, a dallamot előtérbe helyező kíséretet kapunk.

